

УДК 373.5:37.015.3

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Кухта Марія Іванівна

м.Ужгород

В статті визначені засоби реалізації педагогічного дискурсу в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, суть якого зумовлюється статусно-рольовими відносинами учасників комунікації. Здійснений психолого-педагогічний аналіз комунікативних стратегій як типових мовних шаблонів, характерних для спілкування вчителя й учнів: пояснювальної, оцінювальної, контрольної, організаційної і стратегії сприяння. Розкритий позитивний і негативний вплив кожної зі стратегій на психологічну атмосферу шкільного життя дитини, на перебіг психічних пізнавальних процесів, на стимулювання інтересу до навчання і мотивацію учіння.

Ключові слова: педагогічний дискурс, комунікативні стратегії: пояснювальна, оцінювальна, контрольна, організаційна, стратегія сприяння.

Постановка проблеми. Педагогічний дискурс – це різновид спілкування, що відбувається в межах освітнього соціального простору й визначається статусно-рольовими відносинами учасників комунікації (В.Карасик,

О.Коротєєва). Оскільки модель сучасної загальноосвітньої школи спрямована на формування гуманістичного мислення, то відповідно статусно-рольовий розподіл, що здійснюється в педагогічному процесі на рівні взаємодії «учитель – учень», повинен мати суб'єкт-суб'єктний характер. Іншими словами, спілкування вчителя й учнів вибудовується на основі особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання із врахуванням задатків, здібностей, інтересів, потреб дитини. Неодмінна умова особистісно орієнтованого спілкування – здатність учителя володіти словом. Останнє повинно здійснювати стимулювально-мотивувальну роль, а не пригнічувати, не блокувати інтенсивність і якість перебігу психічних пізнавальних процесів, не викликати негативних емоцій у вихованців. З огляду на сказане інтерес викликають конкретні комунікативні, або вербальні шаблони, які використовує вчитель у типових, часто повторюваних навчальних і виховних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічний дискурс – міждисциплінарна категорія, що вивчається низкою гуманітарних наук. Як різновид спілкування, що є

важливою умовою особистісного становлення, педагогічний дискурс розкритий у фундаментальних психолого-педагогічних дослідженнях Б.Ананьєва, І.Беха, О.Бодальова, В.Добровича, В.Кан-Каліка, Г.Костюка, Л.Подольяк, Г.Сагач, О.Савченко та ін. У наукових працях з етно- й соціолінгвістики, культурології, соціології, теорії мовної комунікації педагогічний дискурс аналізується як засіб соціалізації особистості через володіння нею багатством мови, осягнення культурних цінностей, інтеріоризацію соціальних морально-етичних норм і духовних цінностей тощо. Вважаємо, що сучасні дослідження з теорії мовної комунікації В.Карасика, О.Коротєєвої, В.Паращук, О.Семенюка та ін. сприяють викремленню позитивних і негативних комунікативних стратегій педагогічного дискурсу, характерних для спілкування в навчально-виховному середовищі.

Мета статті – визначити засоби реалізації педагогічного дискурсу в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи; здійснити психолого-педагогічний аналіз типових мовних шаблонів, характерних для спілкування вчителя і учнів.

Виклад основного матеріалу. Період шкільного життя є винятково важливим відносно формування й корекції власної поведінкової моделі і пошуку оптимальних взаємин з оточенням. Складність полягає в тому, що долучення дитини до моральних стосунків, які вона спостерігає в найближчому для неї середовищі, відбувається під дією двох потужних психологічних механізмів ідентифікації й наслідування. Відіграючи позитивну роль в особистісному становленні дитини, вони, однак, не можуть вважатися оптимальними, бо саме з їх допомогою в поведінкову модель підрастаючої особистості входять різні за суспільною значущістю зразки людських взаємин, як позитивні, так і негативні. Через несформованість критичного мислення і в силу особливостей психічного розвитку учень не готовий їх чітко диференціювати. У цьому віковому цензі, на думку І.Беха, «в центрі первинної свідомості дитини фігурує людина, яка діє, і з цим пов'язані всі її моральні проблеми» [1, с.96]. Саме з цих міркувань стратегія педагогічного дискурсу, що реалізується в навчально-виховному процесі школи, полягає в якомога швидшому переході підрастаючої особистості від вчинку за наслідуванням до вчинку за усвідомленням. Цей шлях, на думку більшості дослідників, досить складний, оскільки вчинки дитини за ідентифікацією й наслідуванням перетворюються в моральні звички як стійкі психологічні утворення, які набувають для неї значущості і які вона не хоче втрачати. Важливу роль на шляху переходу учня до усвідомленого вчинку відіграє взаємодія учня й учителя в навчально-виховному процесі, адже спілкування є таким видом взаємодії, у якому учасники своїм зовнішнім виглядом і поведінкою здійснюють більш чи менш сильний вплив на домагання і наміри, на стани і почуття одне одного. Окрім того, О.Бодальов вказує на те, що «одні люди, вступаючи в контакт з оточенням, завдяки сформованій у них манері спілкування, не докладаючи жодних зусиль, або підтримують або просто створюють іншим людям хороший настрій, інші – знову ж таки завдяки власній манері спілкування – привносять у взаємостосунки з іншими людьми напруження і провокують розвиток у них негативних емоцій» [2, с.66]. Отже, не тільки манера спілкування, але й мовлення вчителя повинні складати позитивний взірць для наслідування і поступового коригування учнями власної поведінкової моделі. Користуючись спеціальною термінологією, стверджуємо: у навчально-виховному процесі вчитель як комунікант завжди повинен бути фасилітатором, а не інгібітором. Нагадаємо, що фасилітація – явище покращення процесу спілкування і його результатів, а інгібіція має протилежний ефект.

Педагогічний дискурс реалізується з допомогою мовних інтенцій, або комунікативних стратегій. Для навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи найбільш характерні наступні стратегії: пояснювальна, оцінювальна,

контрольна, організаційна і стратегія сприяння [4].

Пояснювальна комунікативна стратегія передбачає послідовність мовних інтенцій, спрямованих на інформування, в основі якого лежать аксіоми, що сприймаються на віру, тобто інформація подається джерелом у певній інтерпретації. При цьому інформатор, яким виступає вчитель, повинен бути добре обізнаним і кваліфікованим, оскільки педагогічний дискурс, на відміну, наприклад, від наукового, що переважає у вищій школі, не спрямований на пошук істини. Пояснювальна стратегія не передбачає стимулювання до самоосвіти, її мета – в доступній формі викласти суть поняття чи явища. Мовлення вчителя в даній стратегії характеризується точністю, доступністю, коректністю формулювання запитань тощо. Зазначені ознаки дуже важливі, але недостатні. Педагогічне мовлення повинно викликати інтелектуальні почуття, сприяти створенню позитивного психологічного клімату в навчальному середовищі, формувати відчуття морального задоволення, впевненості у власних силах і подоланні труднощів. З цією метою вчителі вдаються до використання риторичних запитань, пауз для осмислення почутого, висловлення власного бачення проблеми тощо.

Оцінювальна комунікативна стратегія відображає ступінь значущості педагога як носія суспільних норм і реалізується в його праві оцінювати не тільки події, обставини і їх учасників, але й досягнення самого учня на кожному етапі навчального спілкування. Отже, суб'єкти спілкування повинні взаємодіяти на основі повної довіри. Важливе значення має якісна оцінка отриманих балів, тобто оцінювальний вербальний аспект. У професійній лексиці педагогів існує чимала кількість мовних шаблонів щодо вербального оцінювання. Найбільшої помилки припускаються ті, хто високий кількісний бал супроводжує лаконічними «Молодець!», «Я горджуся тобою», а коментування низьких балів переходить у довготривале моралізування, докори, а іноді й особисті образи та приниження.

Контрольна комунікативна стратегія спрямована на отримання об'єктивної інформації (зворотного зв'язку) про засвоєння інформації, осмислення та прийняття системи суспільних цінностей, готовність сприймати новий обсяг інформації. Отже, отримувана зворотна інформація виступає своєрідним сигналом для подальшої дії: продовження інформування, зміна обсягу чи змісту інформації, привнесення корекцій тощо. Водночас функція вчителя в цій комунікативній стратегії включає формування навичок дисциплінованості, пунктуальності й відповідальності. Крім того, контролювати в даному випадку означає підтримувати увагу співрозмовника і постійний контакт. Для цього варто використовувати прийом акцентування на чомусь важливому, звертання, попередження, етикетні формули, невербальні засоби тощо.

Організаційна комунікативна стратегія зорієнтована на організацію спільних дій учасників процесу навчального спілкування з допомогою етикетних (вітання, звертання, вираження вдячності) та директивних (прочитайте текст, подивіться на малюнок, зверніть увагу) мовних засобів. В реалізації цієї стратегії важливими є рефлексивні й перцептивні уміння педагога, де найосновнішою нам видається здатність враховувати внутрішній стан дитини. Наприклад, при хворобливому чи стривоженому стані дитини репліки вчителя – ти, як завжди, розсіяний; скільки можна повторювати: сюди дивися – навряд чи допоможуть учневі зосередитися. Швидше навпаки – при лабільній нервовій системі здатні негативно поглибити його здоровельний стан.

У молодшому й середньому шкільному віці важливу роль відіграє комунікативна стратегія сприяння, суть якої – повна підтримка учня та виправлення його помилкових дій. Сприяння у виховному процесі означає створення оптимальних умов соціалізації й особистісного розвитку, а в навчальному – забезпечення якісного перебігу психічних пізнавальних процесів. Зазначена стратегія підтримується

такими мовними інтенціями: людині властиво помилятися; не помиляється лише той, хто нічого не робить; дієва лише доброзичлива критика тощо. Не слід реагувати на помилкові відповіді учнів глузливими й саркастичними висловлюваннями, тому що в силу психологічних особливостей одні з них реагують агресивно, інші – занадто емоційно, ще інші – замикаються в собі. Таке навчання стає для багатьох школярів з низьким рівнем пізнавальної активності справжньою каторгою, а не цікавим творчим процесом. Вони концентруються не на предметі сприймання, а на очікуванні негативу з боку вчителя на кшталт: я так і знав, що ти цього не знаєш; було б дивно, якби ти відповів правильно; від тебе, лінивого, знань не дочекаєшся; ти, як завжди, нічого не знаєш, сиди й мовчи. Щоб цього не сталося, кожний вчитель повинен актуалізувати в пам'яті тезу мудрого філософа: «Цінними є тільки ті знання, які здобуті самостійним шляхом» і його ж, сократівський, метод навчання. Щоб цього не сталося, кожний вчитель повинен актуалізувати в пам'яті тезу мудрого античного філософа: «Цінними є тільки ті знання, які здобуті самостійним шляхом» і його ж, сократівський, метод навчання. Суть останнього в тому, що вчитель «веде учня до пошуку істини» доступними саме для нього педагогічними засобами й тривалістю витраченого часу. Учень неодноразово помиляється, а вчитель, не перебиваючи, не виправляючи помилки, доброзичливо й терпляче ставить навісні запитання в такий спосіб і в такій кількості, що учень зрештою долає всі перепони й «докопується» правильною відповіддю. Ефективність перебігу подібної навчальної ситуації надзвичайно висока, оскільки синхронно з описаним включається ще один метод навчання – створення ситуації успіху. Розуміння учнем того факту, що він самостійно справився зі складним завданням, досяг успіху, спонукає його до подальшої активної пізнавальної діяльності і сприяє формуванню позитивної мотивації учіння. Отже, сократівський метод і є комунікативною страте-

гією сприяння, підтримки і досягнення продуктивності навчальної діяльності як для учня, так і для вчителя.

Чимало дослідників вказують на нерівні позиції учасників педагогічного дискурсу. Зокрема, О.Красноперова визначає педагогічний дискурс як складне комунікативне явище, в структурі якого майже завжди присутня домінантність, дидактичність (повчальність) і навіть агресивність [3]. В освітньому середовищі, як це не парадоксально, вказані аспекти часто сприймаються за узвичаєний засіб досягнення педагогом бажаного результату і характеризуються такими репліками: на тебе нічого сподіватися; ти завжди так; на тебе всі скаржаться; спробуй тільки не виконати; я тобі цього не пробачу тощо.

Варто зазначити, що поданий нами поділ комунікативних стратегій носить умовний характер. Насправді вони є дослідницькими абстракціями, які в реальному педагогічному спілкуванні взаємодоповнюються. Накладаючись і переходячи одна в одну, комунікативні стратегії поступово вибудовують індивідуальний стиль спілкування вчителя з учнями, як конструктивний, так, на жаль, і деструктивний.

Висновки. Отже, в комунікативних стратегіях педагогічного дискурсу, що реалізується в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, акцент ставиться на їх гуманістичне спрямування, що означає: використовувані педагогом (взагалі наставником) мовні інтенції-шаблони в межах тієї чи іншої комунікативної стратегії повинні забезпечувати соціалізацію особистості через суб'єкт-суб'єктну взаємодію і бути позбавлені проявів авторитаризму у будь-яких вираженнях. Негативні комунікативні стратегії педагогічного дискурсу формують у школярів так звані комплекси, сприяють формуванню неадекватної, частіше заниженої самооцінки, невпевненості тощо. Натомість позитивні мовні інтенції забезпечують сприятливий психологічний клімат взаємодії, перетворюють навчально-виховний процес у творчу інтеракцію, формують в учнів розкутість мислення, ініціативність й впевненість у власних силах.

Література та джерела

1. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності: Навчальний посібник // Іван Дмитрович Бех. – К.: Академвидав, 2009. – 246 с.
2. Бодалев А.А. Личность и общение // Александр Александрович Бодалев. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
3. Красноперова Е.В. Технология преодоления агрессии учителей в педагогическом дискурсе: автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. пед. н.: спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / Елена Владимировна Красноперова. – Глазовский педагогический институт им. В.Г.Короленко. – Ижевск, 2006. – 19 с.
4. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації. Навчальний посібник / О.А.Семенюк, В.Ю.Паращук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – 240 с.

В статье определены средства реализации педагогического дискурса в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы, суть которого обусловлена статусно-ролевыми отношениями участников коммуникации. Проведенный психолого-педагогический анализ коммуникативных стратегий как типичных речевых шаблонов, характерных для общения учителя и учеников: объяснительной, оценочной, контрольной, организационной и стратегии содействия. Раскрыт положительное и отрицательное влияние каждой из стратегий на психологическую атмосферу школьной жизни ребенка, на протекание психических познавательных процессов, на стимулирование интереса к обучению и мотивации учения.

Ключевые слова: педагогический дискурс, коммуникативные стратегии, стратегия поддержки.

The author of the article has defined means of implementing pedagogical discourse in the educational process at a comprehensive secondary school, the essence of which is determined by the status-and-role relations between participants in the communication. The research also contains a psycho-pedagogical analysis of the following communication strategies as the typical speech patterns which are characteristic for the communication between teachers and students: explanatory, estimating, checking as well as organization and promotion strategies. The author has revealed the positive and negative effects each strategy has on the psychological atmosphere in the child's school life, on the course of mental cognitive processes as well as on the encouraging interests in studying i.e. on the motivation for studying. As to the implementing of the communication strategies attention is drawn to teacher's attitude towards a pupil which is shown up in etiquette interaction forms, accessible presentation of a complicated educational material as well as in his positive personal qualities and features.

Key words: pedagogical discourse, communicative strategy, supporting strategy.